

RITUAALIN KAIPUU

THOMAS ROSENBERG

Yhteiskuntamme näyttää käyvän läpi paradoksaaliselta tuntuvaan prosessia: mitä pirstoutuneemmaksi, yksilökeskeisemmäksi ja kaikkia uskonnollisia piirteitä pakenevammaksi elämämme tulee, sitä hartaammin haikailemme perinteisten ja yhteisyyttä hakevien rituaalien perään. Monet aikakautemme uusyhteisöllisyyttä korostavat ilmiöt ovat kuin suoraan sosiologiklassikko Émile Durkheimin vuosisadan vaihteen uskontososiologian analyyseistä. Mutta miten konstruoida jo rapautuneita rituaaleja? Syntyvätkö uuden ajan riitit itsestään – vai onko meidän siinäkin käännyttävä konsulttien puoleen?

Seuraavassa kolme esimerkkiä siitä, miten riitit tänään syntyvät – tai synnytetään. Nämä esimerkit on muokattu Folketidningen Ny Tid -lehdessä toukokuussa 1997 ja Åbo Underrättelser -lehdessä 30.10.1997 ja 28.11.1997 ilmestyneiden kolumnieni pohjalta.

YHTEISYYTTÄ PAKOON – JA TAKAISIN

Miten on mahdollista, että 39 korkeasti koulutettua ja järkevältä vaikuttanutta ihmistä tietoisesti (ja ilmeisen iloisin mielin) valitsee kuoleman yhdessä rakastetun johtajansa Herff Applewhiten kanssa? Ja kaiken kukkuraksi siinä uskossa, että he jättävät ainoastaan maallisen hahmonsensa ja matkaavat Sirius-planeetalle komeetan pyrstön taakse piiloutuneina. Onko tässä vain kysymys ns. vuosituhannen vaihtumisen pelosta vai onko kyse jostakin enemmästä?

Vaikka vuosituhannen vaihtumisella tuntuu olevan suunnattoman suggestiivinen vaikutus kaikenkarvaisiin haihattelijoihin, kyse taitaa tosiaankin olla enemmästä. Itsemurhakultit ovat merkki sivilisaation kriisistä. Epätoivoi-

nen yritys päästä, ei vuosituhannen vaihtumisen tuskasta vaan siitä eksistentiaalisesta pelosta, jonka valtaan joudumme, kun vihdoinkin olemme saavuttaneet ihmisen unelman täydellisestä yksilön vapaudesta.

Kalifornian tragedian selityksen avain löytynee nimittäin siitä tosiasiaista, että Heaven's Gaten (ja monien muiden vastaavien liikkeiden) jäsenet olivat äärimmäisen korkeasti koulutettuja (useimmathan olivat high-techin ammattilaisia). Ehkä heidän pakonsa johonkin niin selvästi typerään (ulkomaailman näkökulmasta) kuin Heaven's Gateen ei ollut niinkään pakoa yksilönä olemisen sietämättömyydestä vaan oivallus siitä, että pelkkänä yksilönä olemisen ei ole ainoastaan tuskallista vaan myös mahdotonta. Monet niistä, jotka heittäytyvät mukaan kaikenkarvaisiin eskatologisiin kultteihin (ja lievemässä muodossa poliittisiin ja uskonnollisiin joukkoliikkeisiin), tekevät sen nimenomaan siksi, että he omassa elämässään ovat päätyneet siihen, että aikamme äärimmilleen viety individualismi on umpikuja, niin yksilön kuin yhteisön tasolla.

Jos tarkastelemme yksilön ja yhteisön välistä jännitettä tästä näkökulmasta, on monia seikkoja, jotka puhuvat sen puolesta, että maanosiamme tällä vuosisadalla piinanneet poliittiset joukkoliikkeet eivät ehkä olekaan merkkejä paosta yksilönä olemisen tuskaa vaan yritys rekonstruoida ne yhteisöt, jotka moderni yhteiskunta on raunioittanut. Tai ilmaistakseni asian toisin: enemmän tai vähemmän fanaattinen kollektivismi – oli sitten kyse uskonnollisista itsemurhakulteista, moottori-pyöräjengeistä tai poliittisista ääriyhdistyksistä – mainitaan yleensä esimerkkinä romanttisen anti-individualismin vaarallisuudesta ja siitä, miten tärkeää on taistella sitä vastaan.

Mutta ehkä meidän olisi, fasismin syvintä olemusta ymmärtääksemme, uskallettava katsoa myös kolikon kääntöpuolta? Ehkä perspektiivin kääntäminen osoittaisi, miten syvälle yhteisyyden kaipuu ihmisissä itse asiassa menee? Ja miten epätoivoisia, ja itsetuhoisia, ilmauksia tämä kaipuu saa, mikäli tukahdutamme sen?

Juuri tämä oli johtavana teemana Dagens Nyheterissä syksyllä 1997 käydyssä tärkeässä keskustelussa, jonka aloittivat yhteiskuntatieteilijät Göran Dahl ja Conny Mithander (23.11. ja 28.11.). Lähtökohtanaan ”dogmaattisen antirasismien” kritiikki (eli kritiikki ylikorostunutta poliittista korrektiutta vastaan) he nostavat esiin sen sivilisaatiokritiikin, joka sisältyy yhtenä peruselementtinä fasismin ideologiaan. Heidän pyrkimyksensä ei millään lailla ollut flirttailla fasismin kanssa (vaikka parjaajat tietenkin syytivät heitä tästä) vaan päinvastoin ymmärtää, mikä tekee siitä niin houkuttelevan.

Mehän olemme sodasta lähtien ikään kuin selkäytimellä yhdistäneet kaiken radikaalin modernisaatiokritiikin vaaralliseen, fasismia ”ymmärtävään” ajatteluun (vrt. Allardtin ja von Wrightin käymä keskustelu joitakin vuosia sitten). Mutta ken todella haluaa ymmärtää, missä fasismin viehätyks syvimmältään piilee, on todellakin uskallettava lähestyä kysymystä myös toisesta näkökulmasta ja kysyttävä, missä kohdin kaksi näennäisesti vastakkaista traditiota, kulttuurikonservatismi ja kapitalismin kritiikki, yhdistyy.

Tämän päivän ongelmana ei ehkä olekaan pako vapaudesta vaan pako vapautteen (Erich Frommin kuuluisa kirja pitäisi näin ollen kirjoittaa uudelleen – mutta uudella otsikolla). Ehkä vimmatu taistelu kollektiivisia identiteettejä vastaan juuri on se, joka, paradoksaalista kyllä, on tempaissut monet totalitäärisiin liikkeisiin.

Siitä lähtien kun meidät karkoitettiin paratiisista (jos näin raamatullinen kielikuva sallitaan, mutta se on melko hedelmällinen), olemme olleet tuomittuja elämään ei vain yhden vaan kahden perustavan ja tuskallisen

paradoksin kanssa, joista toinen liittyy tietoon, toinen yksilöllisyyteen. Ensiksi mainittua paradoksia pohdin paljonkin teini-iässä (kuten varmasti moni muu). Lyhykäisyydessään tämä tarkoittaa, että mitä enemmän opimme, sitä ilmeisemmäksi käy se, ettei viisaudella ole mitään tekemistä tiedon kanssa vaan että se on muulla tasolla. Siinähan ei ole mitään uutta, mutta kiinnostavaksi asiaa tekee se, että haukattuumme kuuluisasta omenasta meidän täytyykin ehkä koluta polku loppuun saakka tajutaksemme tämän. Eli kehittää itsessämme lähes jumalaisen kyvyn paljastaa luomisen kaikki salat. Tai konkreettisemmin: vasta koko ihmisen geenikartaston kartoitettuamme tulemme toivomaan, ettemme koskaan olisi koko hommaan ryhtyneet.

Yksilöllisyysparadoksi tarkoittaa vastavalla tavalla, että alettuumme astella yksilöllistymisen tietä meidän on ehkä pakko jatkaa loppuun saakka, ennen kuin tajuamme, että ihminen yksin ei ole mitään ja että elämämme saa merkityksen ainoastaan yhteisyydestä. (Tähän oivallukseen se Nietzsche taisi järkeensä lopulta menettääkin.)

Näin eloni vaelluksen keskitiessä pelkään, että juuri näiden kahden tuskallisen paradoksin kanssa meidät on tuomittu elämään, sekä yksilön että koko yhteiskunnan tasolla. Mutta onko meidän tosiaankin ensin lyötävä päämme seinään? Ja haettava kaipaamaamme yhteisyyttä ja jumaluuden kosketusta komeetan pyrstöä tavoittelemalla?

KUN JUMALA TULI EIRAAAN

Hän vain seisoi siinä ja itki aivan avoimesti ja ujostelematta. Edessään hautakymppilöitä, kukkia, pehmoleluja ym., joita ohi kulkeneet kaupunkilaiset olivat tuoneet yhtä liikuttavaksi kuin kiehtovaksi kollektiivisen surun osoitukseksi. Usean päivän ajan oli Tehtaankadun ja Kapteeninkadun kulma eteläisessä Helsingissä kaupungin suosituin hartauspaikka. Koska oma Hesän kämppäni sijaitsee lähistöllä, minäkin pysähdyin useita kertoja

kadunkulmaan, ja liikutuin syvästi.

Harvoin nimittäin olen aistinut Jumalan läsnäolon niin selvästi. Keskelelle katu muutoin niin urbaanissa Hesassa syntyy yhtäkkiä niin harras hartaudentunne, että ainoastaan püntyneet tapani estävät minua ottamasta pipoa päästäni ja liittymästä itkijöihin.

Tosin tämä ei ole ensimmäinen kerta, kun kollektiivinen suru – ja kykenemättömyytemme käsitellä sitä – on kohdannut meitä tällä tavoin. Ruotsissa näin kävi ensimmäisen kerran Palmen murhan kohdalla, meillä Estonia-katastrofin yhteydessä. Viimeksi saimme shokin Dianan kuoleman yhteydessä, suruprosessin, joka itse asiassa monen kohdalla taisi siirtyä enemmän tai vähemmän suoraan suruun poliisimurhien jälkeen.

Kiinnostavaa on, että selvästi uskonnollisen pohjavire nyt oli niin selkeä, ainakin murhapaikan lähikortteleissa. Ja uskonnollisella tarkoitan sitä, mikä minulle on uskonnon ehkä tärkein tehtävä: antaa kollektiivisen rituaalin muodossa meille voimia kestää ja luottaa. Jumala on se voima, jota saamme osoittaessamme yhdessä suruamme ja iloamme. Jumala on olemassa siksi, että me olemme olemassa – ja päinvastoin.

Voidaan tietenkin lisätä, että on myös tekijöitä, jotka ovat vahvistamassa, ja osaksi suorastaan käyttämässä hyväksi, kollektiivisen surun uskonnollista ulottuvuutta. Näihin kuuluvat ennen kaikkea tiedotusvälineet, joiden toimesta jokainen tällainen dramaattinen tapahtuma saa sellaiset mittasuhteet, joita aikaisemmin ei olisi voinut edes ajatella. Jopa periaatteessa aivan ulkopuolisen on vaikea välttyä liikuttumasta pakollisesta surusta. Koin tämän itse hyvin vahvasti Dianan hautausten yhteydessä. Olin perheen kanssa metsässä poimimassa sienä mutta tunsin piston omassatunnossani siitä, että emme istuneet tv:n edessä itkemässä Elton Johnin sävelten tahdissa, yhdessä satojen miljoonien muiden kanssa. Reaaliajassa.

Ei voida ehkä välttyä siltä, että on myös voimia, jotka viljelevät edelleen ihmisten enemmän tai vähemmän spontaania surua – myös

se on osa uskonnon yhteiskunnallista tehtävää. Ajattelen esim. sitä surukulkuetta, joka järjestettiin läheisestä Agricolan kirkosta murhapaikalle. (Se, ettei suru sitten saanutkaan tätä speaktaakkelimaisempia mittasuhteita johtui varmasti osittain siitä, että syyllinen löytyikin yllättävän nopeasti. Koko tapauksen nopea ja verraten siisti jälkiselvittely johti auenneen haavan varsin nopeaan umpeutumiseen – verrattuna ruotsalaisia vieläkin vaivaavaan Palme-traumaan.)

Jumala on kuollut, väitti Nietzsche. Mutta hänpä ei koskaan kokenut tv:n ja muiden kuvallisten tiedotusvälineiden valtaa ihmisiin. Meistä tulee kylläkin yhä yksilöllistyneempiä ja pirstoutuneempia, se on totta – ja siten jumalattomia. Mutta juuri siksi henkisen yhteyden tarpeemme on suurempi kuin koskaan. Modernin yhteiskunnan tragediaan kuuluu, että tarvitaan Christensenin tapainen hourupää jumaluuden palauttamiseksi.

Näinä syksyisinä päivinä Tehtaankadun ja Kapteeninkadun kulmassa seisonut on kokenut, että Jumala ei suinkaan ole kuollut vaan päinvastoin voi vallan erinomaisesti. Näin hänet itse, ja hän itki aivan avoimesti.

ISÄNMAALLISUUTTA VARTISSA

Sinut ja minut kutsuttiin viettämään ”Iloista Varttia Itsenäiselle Suomelle”. Viime vuonna oli kulunut 80 vuotta siitä, kun maasta tuli itsenäinen, ja tämä oli jotakin sellaista, mitä – siteeratakseni jaettua esitettä – piti juhliä ”talkoovoimin ja iloisin mielin”. Siten, että ensiksi ”oman arkemme keskellä” 5. joulukuuta klo 12 juhlimme yhdessä viisi minuuttia ja sen jälkeen piti järjestää omaa ohjelmaa, esim. työpaikallamme. Yhteinen osuus lähetettiin suorana radiossa ja tv:ssä. Kuulimme kirkonkellojen soivan, luimme ”leikkimielisen valan”, nostimme maljan maallemme ja lauloimme ”Sä kasvoit neito kaunoinen...”.

Kiitos kutsusta. Hieman väkinäiseksi se juhliminen meidän työpaikallamme tosin taisi

jäädä, vaikka olen riittävän vanha ottaakseni tämän kaiken edes jonkin verran vakavissani. Mitä nuoremmat tästä ajattelevat, en tiedä, mutta oletan heidän tuhahtavan koko touhulle.

Samanaikaisesti en voi olla ajattelematta ajan henkeä, jota esite ja sen korostama leikkimielisyys ilmaisevat. Jo kutsun sävy antaa vaikutelman, että eivät edes järjestäjät itse ota juhlallisuuksia vakavasti, tai ainakin heillä on pilke silmäkulmassa. Viimeksi mainittu varmasti tekee hyvää (ellei muutoin niin siksi, että jotakin koomista on nostaa malja maalle, jonka itsenäisyys tänään on erittäin suhteellista). Ahdashenkistä nationalismia tämän päivän ihmiset tuskin kaipaavat.

Tässä pakollisessa isänmaallisuudessa on kuitenkin jotakin pateettista, olkoonkin että paino oli ”leikkimielisellä”. Koska selvästikään ei itse oikein uskottu asiaan ja vielä vähemmän uskottiin muiden tekevän niin, näyttäytyi koko asia lähinnä kouristuksenomaisena iloisuutena sen tosiasian takia, että vastuullinen taho tunsii olevansa pakotettu tekemään jotakin (ja luultavasti oli saanut tarkoitukseen rahaa). Sielunsa silmin voi nähdä, miten Suomi 80 vuotta -toimikunta istui ja yritti luoda tämän päivän välinpitämättömille ihmisille mitoitettun rituaalin, juuri niin kevyen ja leikkimielisen, ettei kenenkään tarvitse ottaa sitä vakavasti.

Sillä sehän on tänä päivänä ongelmana: miten saada uskottavuutta kollektiivisiin rituaaleihin, vanhoihin vielä elossa oleviin ja uusiin, joita nyt pyritään joko elvyttämään tai luomaan uudelleen? Tulisiko yleensäkin

enää luoda kansallisia rituaaleja – tilanteessa, jossa kansallisuus yhteisesti velvoittavana asiana kyseenalaistetaan yhä enemmän? Ja miten tämä siinä tapauksessa tapahtuu? Antamalla toimeksianto konsulttitoimistolle, jonka asiantuntemus muodostuu sekä imago-logeista (Milan Kunderan ilmaisua käyttäkseni, eli mainosväestä ym. kuva-ammattilaisista) että rituaalieksperteistä (ts. antropologeista, uskontotieteilijöistä, teologeista jne.)? Viimeksi mainittuja ei todellakaan pidä käsittää vitsiksi vaan kellokelliseksi veikkaukseksi siitä, miten huomispäivän seremoniat luodaan.

Maailmassa, jossa muutosten tahti kovenee, jossa individualismi lisääntyy ja jossa kansallisuus yhdistävänä rituaalina rapautuu, kollektiivisten ilmentymien tarve, paradoksaalista kyllä, kasvaa. Jotkut syntyvät itsestään (kuten alttari Tehtaankadulle), kun taas muita suunnittelevat sitä varten palkatut konsultit. Todennäköisin lienee näiden molempien yhdistelmä, ts. se, että aluksi spontaanisti syntyneitä jonkin ajan kuluttua hyödyntävät enemmän tai vähemmän kaupalliset rituaaliekspertit.

Itse kuulun, kuten aikaisemmin totesin, poliittiseen sukupolveen, jolle kansallisuus käsitteenä ei ole menettänyt merkitystään, pikemminkin päinvastoin. Toki, Runebergiä lainatakseni, Suomi-neito vähän naurua sieti, mut kukkurapäät myös kiitosta, kunniaa. Ja mikä on yhtä tärkeää kuin aikaisemminkin: hän on olemassa vain, jos sitä itse haluamme. Siksi minäkin nostin maljan. Tosissani – tai ainakin melkein.